

УДК 94 (477.83/86) “XX”

Назар Кісь

Ідея патріархату Греко-католицької церкви початку XX ст. в контексті сучасної політики пам’яті

Досліджено політику пам’яті, яку проводить Українська греко-католицька церква в контексті змагань за визнання патріархату. На основі публічних заяв сучасних церковних ієрархів, а також матеріалів української преси початку минулого століття, порівнюються аргументи “за” автономний статус і патріаршу гідність церкви. Зокрема, звертається увага на історію церкви початку XX ст. Тоді, під впливом руху за автономію церковної структури в Америці, головними політичними групами та середовищами всередині духовенства було сформульовано ставлення до проблеми. А також чітко вибудовано саме питання про необхідність проголошення патріархату. Примітно, що в сучасній політиці пам’яті, яку здійснює УГКЦ, цьому епізоду історії не присвячено достатньо уваги. Хоча тодішні аргументи, сформульовані під впливом ідеології націоналізму, використовуються в публічних дискусіях і до сьогодні. Так, зараз все ще актуальними є такі питання як “боротьба проти асиміляції”, “збереження ідентичності”, “віднайдення власної національної пам’яті”, коли мова йде про проблему церковної структури.

Ключові слова: політика пам’яті, патріархат, Українська греко-католицька церква, націоналізм, публічні дискусії, ідентичність, церковна структура

Nazar Kis’

The idea of the patriarchate of the Greek Catholic Church of the beginning of the 20th century and modern policy of memory

The article deals with the policy of memory, which is carried out by the Ukrainian Greek Catholic Church, in the context of insistences for the recognition of the patriarchy. On the basis of the public statements of contemporary church hierarchs, as well as materials of the Ukrainian press of the beginning of the last century, the arguments “for” the autonomous status and patriarchal dignity of the church are compared. In particular, attention is paid to the history of the church of the early 20th century. At the time, influenced by the movement for the autonomy of the church structure in America, the main political groups and groups within the clergy formulated the attitude to this problem. The question about proclamation

of the patriarchy was also formulated. It is noteworthy that in the modern policy of memory, which is carried out by the UGCC, this episode of history did not get enough attention. Despite the fact that the arguments, formulated then under the influence of the ideology of nationalism, are used in public discussions to this day. So, issues such as “struggle against assimilation”, “preservation of identity”, “finding of own national memory”, when it comes to the problem of church structure, are still relevant.

Keywords: policy of memory, patriarchate, Ukrainian Greek Catholic Church, nationalism, public discussions, identity, church structure

Проблема надання Українській греко-католицькій церкві статусу патріархату актуальна вже понад століття. І хоча для себе церква вже вирішила це питання позитивно, факту визнання Ватиканом не було. Процес має довгу історію, а історична пам'ять є одним із аргументів “за”, яким послуговується українська сторона. Тому варто звернути увагу на ту політику пам'яті, яку провадить УГКЦ в цьому питанні.

Прихильники патріархату аргументують історичну тяглість самої ідеї спадщиною патріарха Йосифа Сліпого. Так, на завершення ювілейного року, присвяченого 125-літтю від народження владики Йосифа, Глава УГКЦ блаженніший Святослав Шевчук заявив: “моїм завданням є спонукати вас до дискусії, а відтак до серйозної праці, аби той патріархат, який нам заповідав патріарх Йосиф, який ми маємо обов'язок розвивати і збудувати, можна було осягнути”. Іншим історичним аргументом є твердження, пов'язане з перспективою об'єднання українських церков київської традиції: “Браття православні, ми не є частиною латинського патріархату. Ми будуємо свій. Ми хочемо бути в сопричасті з Римським Апостольським престолом як повноправна помісна Церква свого права ... як у сопричасті з Римським Апостольським престолом у першому тисячолітті був Антіохійський патріархат, Єрусалимський патріархат, Константинопольський патріархат і всі інші помісні Церкви” [1].

Питанню патріархату було присвячене окреме послання тодішнього глави церкви владики Любомира Гузара, опубліковане у

1.2. Церква та суспільство в Австро-Угорській та Російській...

2004 р. В ньому перераховані аргументи “за” патріархат, а також проаналізовані ймовірні заперечення і контраргументи до них (стосовно загрози міжконфесійному діалогу, повноти сопричастя УГКЦ з Римом, “націоналістичного забарвлення церкви”, реакції Москви тощо). Більшість причин проголосити патріархат так чи інакше стосуються історії: це і діяльність патріарха Йосифа Сліпого у 60-х рр. ХХ ст., і нав’язування до східної традиції УГКЦ, і наявність власної історії, що об’єднує певну спільноту вірян. Врешті, патріархат мав би стати церковною відповіддю на державну незалежність України. Важливо, що в цьому посланні згадано про українців за кордоном, які, завдяки проголошенню патріархату, мали би посилити свій зв’язок із церквою-матір’ю в Україні (цей аргумент теж має довге “історичне коріння”). Владика Любомир потрактував патріархат як крок до об’єднання всіх українських церков “Володимирового хрещення”, який, при цьому, не підважив би факту єдності із Апостольським Престолом [2].

Більше аргументів є в менш офіційних джерелах – інтерв’ю та коментарях, у яких проглядаються також тези національного характеру, притаманні дискусіям початку ХХ ст. Зокрема, ідея “суверенності” – патріархат дозволив би УГКЦ “розвиватися самостійно і не залежати від чужих рішень” [3]. Чи краще зосередитись на піклуванні за своїми вірними та зберегти українських греко-католиків від небезпеки асиміляції [4].

На перший погляд новою, якщо порівнювати із ситуацією сторічної давнини, є теза про “глобальність”. Оскільки церква стала глобальною, і не обмежується якимись кордонами [4], потрібно (за допомогою патріаршого устрою) опікуватися всіма церковними структурами в Україні і закордоном [5]. Але це питання так само тісно пов’язане з проблемою українських емігрантів та заробітчани, і є відповіддю на загрозу асиміляції, актуальної ще століття тому. Тут ми бачимо і намагання запровадити свої традиції в чужому культурному середовищі [6],

і “вберегти нашу Церкву від розчинення у величезному морі католицького світу” [6].

Зрештою, бажання продовжувати діалог із православними церквами про майбутнє об’єднання [7] теж ґрунтується на ідентичності та спільній історії. Цю ідентичність керівництво УГКЦ пов’язує із традицією, яка зародилася і розвинулася на наших теренах після хрещення Русі князем Володимиром Великим – т. зв. “ідентичність київського християнства”. Як стверджує патріарх Святослав, “щойно народжена Церква на землях Київської Русі була водночас дочірньою Церквою Константинопольського Патріархату, а з іншого боку, перебувала в сопричасті з Апостольським Престолом. Наша ідентичність – це свідчення Церкви часів неподіленого християнства. Сьогодні, в третьому тисячолітті, ми також намагаємося жити тією ідентичністю. Тобто, з одного боку, щораз глибше для себе відкривати і пізнавати коріння Церкви, яка народилася у хрещенні святого Володимира, є помісною Церквою, Церквою східної традиції зі своїм не тільки обрядом, а й зі своєю духовністю, канонічною і богословською спадщиною. Але з іншого боку, це Церква, яка плекає сопричастя з Римським Апостольським Престолом” [6]. Верховний архієпископ говорить також про “ідентичність” та “київську східну традицію” [6]. В цьому плані відведена значна роль власне дослідженню історії, а саме “спадщині київського християнства”. Історія, на думку блаженнішого Святослава, мала б допомогти “віднайти власну ідентичність” та наблизити час об’єднання українських церков [6].

Привертає увагу, що сучасні офіційні тексти про патріархат не апелюють до історії початку ХХ ст. Хоча багато аргументів з тієї епохи є актуальними і сьогодні. Логічно, що акцентування на постаті патріарха Йосифа Сліпого мало б до цього спонукаати. Адже очевидно, що один із ключових сподвижників Андрея Шептицького певною мірою продовжував працю митрополита, наслідком якої і стало проголошення патріархату.

1.2. Церква та суспільство в Австро-Угорській та Російській...

Перш за все слід зауважити, що на початку ХХ ст. ідеї націоналізму змінили церкву і ставлення до неї вірян. Прикладом є історія українських емігрантів в Америці. Там не діяли австрійські закони стосовно релігії, можна було змінювати конфесію в індивідуальному порядку, відповідно, люди залишалися наодинці зі своєю національною / конфесійною ідентичністю. У цих умовах відносної свободи совісті, можна говорити про вільний вибір, про уявлену “національну церкву”. І саме на цьому ґрунті, в контексті “руху американських русинів”, стала популярною ідея патріархату для Греко-католицької церкви. Йшлося перш за все про трактування ГКЦ як структури, призначеної для всіх українців греко-католиків, незалежно від місця проживання. Тут потрібно розділити поняття становища греко-католиків (яке зараз є набагато кращим, аніж століття тому), і питання статусу церкви (яке не втратило від цього актуальності).

Якщо мова йде про становище українських греко-католиків в Америці, то протягом кінця ХІХ – початку ХХ ст. в Північній Америці серед українських емігрантів спостерігався масовий перехід з Греко-католицької до Російської православної церкви. При цьому, греко-католикам в Америці дозволялося переходити і на латинський обряд, хоча заборонялося агітувати за такий перехід. Можна було сповідатися в латинських парохів та відзначати свята згідно з григоріанським календарем [8]. Більше того, Ватикан забороняв душпастирську діяльність в Америці одруженим священникам, а з 1897 р. підпорядкував греко-католицьких парохів римо-католицьким єпископам. У 1901 і 1902 рр. руське духовенство на двох спеціально організованих зустрічах висловило протест проти “латинізації”, переходи на православ’я стали масовішими [9]. Найімовірніше, головними причинами переходу русинів на православ’я була негнучка політика Риму, схожість ритуалів та бажання емігрантів звільнитися від римо-католицьких обрядових зразків та примату Папи, які вважалися частинами “польської віри”. Не

можна відкидати і русофільських симпатій, які могли розвинутися повною мірою поза межами Австро-Угорщини. Політика уніатського духовенства стосовно церковного і громадського майна також могла сприяти непорозумінням із вірянами. Як, зрештою, і нерозуміння останніми суті католицизму. Тим часом Російська православна церква, перенісши резиденцію єпископа із Сан-Франциско в Нью-Йорк, активніше розгорнула місіонерську діяльність, отримуючи фінансову допомогу від Синоду. Також на початку ХХ ст. в Канаді від імені РПЦ діяв самозваний єпископ Серафим. Коли ж обман псевдоєпископа було викрито, його прихильники організували “незалежну Грецьку православну церкву”, продовжуючи вербувати прихильників серед греко-католиків [9].

Проте ключовим питанням для емігрантської та галицької української преси того часу був статус Греко-католицької церкви в Америці. Навіть коли йшлося про перехід парафій на православ'я, чи про заборону на душпастирську діяльність одруженим священикам, чи про кадрові призначення, або стосунки із латинським кліром. Всі ці проблеми пов'язувалися із “підпорядкованим” становищем “руської церкви”.

Це провокувало дискусії про Унію і владу Ватикану [10]. Наприклад, для русофілів до розколу на старо- і новокурсників важливим було одночасно зберегти і “консерватизм” (що передбачало лояльність до Католицької церкви), і зв'язок із “Руссю”. З переходом частини русофілів на відверто проросійські позиції Унія почала трактуватися ними як акт латинізаторської політики [11]. Для лівих і частини національних демократів Рим асоціювався не лише із національним, але і з класовим гнобленням. Натомість клерикали та інша частина національних демократів трактували Унію позитивно. Важливими були розходження між самим духовенством: восточниками на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким (діяльність яких свідчила про автономістські настрої) і західниками (для яких

1.2. Церква та суспільство в Австро-Угорській та Російській...

статус УГКЦ в системі Католицької церкви не був аж таким принциповим).

У газеті американських русинів “Свобода” на початку 1902 р. з’явилася стаття під назвою “Скажимо собі правду в очі!”, яку було повністю передруковано в народовецькому “Ділі” з огляду на її програмний характер. У вступному слові від редакції часопису йшлося, що в середовищі русинів-емігрантів давно побувала думка про “самостійну національну руску церкву, про таку релігійну організацію, що забезпечувала би права руского народу в Америці на повний розвиток” [12]. На думку автора статті, кінцевою метою політики Ватикану є латинізація греко-католиків в Галичині та на еміграції, що спричиняє втрату руської ідентичності (так вважали радикали і соціал-демократи). Головна думка статті – розірвати Унію, оскільки за час її існування Рим не виконував своїх зобов’язань, проводячи асиміляторську політику: “Час вже перестати бути рабами, і як вільні люде вказати прилюдно пальцем на причину нашого глупого положення і кликнути: Проч з Римом!” [12]. Проте розрив Унії не означав перехід під юрисдикцію Російської православної церкви. “Знаю що москвофіли мають готову на се рецепту. Они радять нам пристати до цареславних. Але сего жаден сьвідомий Русин ніколи не зробить. Ярмо цареславне нічим не легче ярма римського. Віра, котра стоїть на салдатах, нагайці та арешті не може бути християнською – а ми хочемо бути християнами” [12]. Автор статті пропонував наслідувати у церковному житті приклад перших християн (подібні заклики так само були характерними для представників Радикальної партії – послідовників М. Драгоманова), а також провести для русинів Північної Америки церковний собор, який би розірвав Унію та визначив засади діяльності самостійної церкви. За такою ж схемою повинна була розвиватися ситуація у Бразилії. Щодо Галичини, то хоча “там є більше голов мудрійших як в нас, то ж будуть знати, що і як робити”, проте Унію теж потрібно, на думку “Свободи”, розривати [12]. Як було зазначено

у коментарі редакції “Діла”, ситуація в Галичині є подібною. За час Унії Рим “знівечив виборчо-автономічний лад нашої церкви” і теж проводив політику латинізації. Проте “Діло” не підтримало заклик “Проч з Римом!”, обмежившись висновком про те, що автономія Греко-католицької церкви повинна стати одним із завдань національної політики [12]. Теза про те, що латинізаційна діяльність є не лише галицькою особливістю, а притаманна католицьким єпископам (неполякам) в усьому світі, зустрічалась на сторінках газети в подальших матеріалах [13].

“Акція, яку в останньому часі розпочали американські Русини-уніати під проводом своїх священників” [14] стала темою багатьох пізніших публікацій в пресі. Одним з попередніх висновків суспільної дискусії було те, що в Греко-католицькій церкві занадто багато вирішують особи, які не є русинами чи греко-католиками, наприклад – право патронату (яке належало, здебільшого, римо-католикам польської національності). Представники народовецького табору виступали за скасування права патронату, за автономію у справі призначення священників на парохіях. Оскільки, на думку народовців, церковні справи часто переходять у політичні, потрібно вимагати від влади забезпечити фактичну рівноправність всіх віросповідань. Також передбачалося відокремити греко-католицьку частину від загального католицького фінансового фонду щоб забезпечити економічну незалежність. Національна автономія “Руської церкви” полягала в тому, щоб на неї не впливали чинники з-поза церкви та з-поза нації, і як результат – об’єднання всіх русинів-уніатів в єдиній незалежній структурі з перспективою утворення патріархату [14].

Причиною руху за самостійність серед русинів у Північній Америці національні демократи вважали, перш за все, упосліджене становище Греко-католицької церкви у всій церковній структурі, підпорядкованій Ватикану. Перебування емігрантів греко-католицького віросповідання під юрисдикцією Конгрегації

1.2. Церква та суспільство в Австро-Угорській та Російській...

поширення віри ставило їх в один ряд з “кафрами чи індіанцями”. Ужгородський та Пряшівський єпископи перебували під контролем римо-католицького угорського архієпископа в Естергомі, хорватські греко-католики підпорядковувалися архієпископу в Загребі. Тому, на думку редакції “Діла”, Греко-католицька церква потребувала створення єдиної структури для всіх русинів у формі патріархату [15].

Для прозахідницької частини духовенства оптимальним вирішенням проблем греко-католиків в Америці було не від’єднання від Риму, а оптимізація структури Католицької церкви. У 1900 р. в “Руслані” з’явився заклик до утворення окремого єпископства (після відповідного звернення посла Вахнянина до австрійського міністра закордонних справ Голуховського). На той час редакція “Руслана” вважала основною причиною заснування єпископства – бажання вберегти русинів від впливу емігрантів-протестантів з Північної Європи та православного архієпископства у Сан-Франциско [16]. Окрім того, власне єпископство було необхідне для уникнення латинізації та полонізації руських емігрантів, які в Америці опинилися у такому ж дискримінаційному становищі, в якому знаходилися у Галичині чи Закарпатті [17]. Таке єпископство, з огляду на плани угорської влади лобювати в Римі заснування греко-католицького єпископства для закарпатських русинів, мало б також унеможливити загрозу мадяризації [18].

У 1907 р. Рим призначив греко-католицького єпископа в США – монаха василіянина Сотера Ортинського. Реакція на призначення з боку політичних груп була різною: схвалення клерикалів, розчарування націоналістів та ворожість русофілів.

Новина про призначення єпископа для русинів в Північній Америці була радісно сприйнята західниками, як перемога руського табору та всієї “русско-католицької Церкви в Америці” наперекір Угорському уряду, владі у Відні та, особливо, галицькому крайовому намісництву. Єпископ Ортинський вважався “горячим

патріотом”, котрий зможе об’єднати русинське суспільство в Америці. Окрім душпастирських функцій єпископство повинно було сприяти консолідації громади та перешкодити асиміляції – “Руска-католицька Церква є наймогутнішим заборолом нашої національності” [19]. Одразу після висвячення у часописі “Руслан” було розміщено матеріали на захист новоіменованого владики від атак польської та русофільської преси [20].

Восточники розцінили утворення єпископства для американських русинів як результат наполегливої роботи греко-католицьких ієрархів у Львові (Сембратовича та Шептицького). Попри те, що греко-католицький єпископ перебував під юрисдикцією безпосередньо Апостольської столиці та делегата Ватикану у Вашингтоні, він був залежним у справах візитації парохій, рукоположення священників, а також в майнових питаннях, від латинських єпископів. Особливо прикрим для восточників було те, що до заснування руських семінарій навчання священників мало відбуватися в римо-католицьких закладах, а служити в руських парохіях Америки могли лише неодружені священники [21]. Така стримана оцінка заснування єпископства фактично наближала позицію восточників до позиції національних демократів.

На думку останніх, вирішення у 1907 р. питання про греко-католицьке єпископство для русинів в Північній Америці не відповідало інтересам самих уніатів. Ватикан не забезпечив єпископу Ортинському ані очікуваної самостійності, ані рівноправності з римо-католицькими ієрархами. На думку редакції “Діла”, єпископ “незалежний” хіба що від митрополита Шептицького, тоді як є підконтрольним місцевому римо-католицькому духовенству [22]. Після такої різкої заяви, восточники намагалися одночасно дистанціюватися і від народовців, і від політики Ватикану. Називаючи матеріали газети “Діло” “ефектами псевдопатріотичного обурення” і “поширенням схизми”, заявляли все ж, що папська булла не відповідала очікуванням суспільства

1.2. Церква та суспільство в Австро-Угорській та Російській...

та вимогам часу. Щодо трактування Римом русинів на рівні з “індіанами і кафрами” (таке закидали Ватикану націоналісти), то всі католицькі американські єпископства існували у формі місій, тому жодної дискримінації, принаймні в цьому випадку, не було. Загалом редакція “Ниви” оцінювала заснування руського єпископства в Америці як величезний крок вперед попри усі розчарування [21].

В середовищі русофілів звістка про призначення о. Ортинського єпископом для русинів Америки була сприйнята вкрай негативно. Це пояснювалося українофільською позицією останнього та ворожим ставленням до “кацаповь-цареславовь” [23]. Щодо самого тексту булли, для русофілів знаковими були пункти про фактичну підтримку celibату [24], про дискримінацію руського духовенства і вірян відносно римо-католиків (у випадках церковної субординації та шлюбно-сімейних відносин) [24]. 1907 рік, на думку русофілів, став переломним моментом в історії стосунків з Ватиканом. До цього часу всі папські документи закріплювали (хоч лише номінально) права уніатської церкви і гарантували певну самостійність та збереження самотності. Від часу виходу папської булли 1907 р., як вважали русофіли, вся уніатська церква (не лише в Америці, а й у Галичині) опинилася в кардинально відмінному статусі: “Мы существуемъ, но не какъ автономное тѣло, не какъ организмъ, живущій среди другихъ католическихъ организмовъ своей собственной жизнью, а какъ подчиненный низкаго сорта членъ римо-католическаго организма. Въ социальномъ отношеніи наша церковь стала рабынею латинской церкви, которая, такимъ образомъ, получила полное превосходство и господство над своей сестрой”. Для них була “незрозумілою” позиція митрополита Шептицького, котрого вони характеризували як прихильника східних церков (одночасно декларуючи й те, що “не хочуть” вірити у валенродизм). Так само “дивною” здавалася і позиція єпископа Сотера Ортинського, який в першому

своєму інтерв'ю у новому сані був “надменный и полный уверенности в успехе своего дела, в подкопание и даже уничтожение православной церкви в Америке”, а згодом стало відомо про підпорядкування руського єпископа римо-католицьким ієрархам. Єдине логічне пояснення такої ситуації русофіли вбачали у впливі єзуїтів: “Может заглянуть вь глубину души нашего василиянина, воспитанного и обработанного такими непостежимыми мастерами, какими всегда были и есть патры-иезуиты” [25]. Зрозуміло, що згадка про митрополита Андрея, про його прихильність східному обряду, про єзуїтів, василіан і валенродизм, з'явилася не випадково.

Трактування радикалами єпископа Ортинського як єзуїтського вихованця було дуже схоже на статті “Галичанина”, вони також говорили про підпорядкованість і celibat. “Ціла укр. церква в північній Америці віддана на жир нахабного латиньства, бо почавши від єпископа Ортинського, а скінчивши на посліднім попови, ніхто з них не має ніякого дійсного права, всі є наймитами латинських біскупів”. Політика Риму в Америці, на думку редакції “Громадського Голосу”, вважалася частиною “єзуїтського плану знищення нашого народа” шляхом маскуваня в “ризи руських митрополитів, єпископів, василіянські кіреї” [26], що так само було очевидним натяком на митрополита Андрея Шептицького.

В цей час дедалі більш популярним ставало твердження, що руською Церквою повинні керувати русини, обмеживши дискримінацію і вплив чужорідних елементів. Закономірно, що розмови про унікальність і збереження власної ідентичності (обрядової та національної) перетворилися з часом на дискусії щодо проголошення патріархату. З 1913 р. ідею утворення патріархату почали серйозно просувати восточницькі клерикальні кола. На відміну від попередніх ініціатив світських осіб, клерикали вважали за необхідне отримати патріархат лише із санкції Ватикану. Але причини називалися ті самі – обрядові непорозуміння та

1.2. Церква та суспільство в Австро-Угорській та Російській...

дискримінаційне становище в порівнянні із Римо-католицькою церквою [27].

Бачимо, отже, що позиції восточників (яких надихав і координував митрополит Андрей Шептицький) були близькими до позицій націоналістів. Але тільки доти, поки на дискусії не порушували проблему Унії та підпорядкування Ватикану. В цьому випадку духовенство, зрештою, не могло собі дозволити таких різких оцінок, які виголошували політики. Ідея утворення патріархату є, в тому числі, продуктом політики Андрея Шептицького – восточництва і пошуку “київського коріння”. Але “відлік” в сучасних дискусіях ведеться, чомусь, від патріарха Йосифа Сліпого.

Очевидно, на сьогодні багато тем, що були актуальними на початку ХХ ст. втратили свою значущість: колонізація, право патронату, цілібат тощо. Рим вже не звинувачують у потуранні асиміляції (тепер актуальнішим є “здача інтересів на угоду Москві”), та й питання “корисності” Унії після псевдо собору 1946 р. сприймається зовсім по-іншому. Але побоювання за повноту сопричастя із Апостольським Престолом не є аж такими необґрунтованими, зважаючи на те, як розгорталися диспути початку ХХ ст. Вплинули на сучасні розмови стосовно патріархату і актуальні вимоги часу. Зараз важко собі уявити поважну дискусію, в якій закликатимуть “обмежити роль чужорідних елементів в нашій церкві”. В крайньому разі, для цього є більш делікатні формулювання.

Але збереглися ключові моменти – це східна, київська традиція (знову ж таки, слід пам’ятати про роль митрополита Андрея в її популяризації) та збереження ідентичності закордоном. Від цього вже тягнуться проблеми збереження обряду та підпорядкування. Важко визначити, скільки в ключовому питанні про ідентичність є симпатій до русофільства, а скільки – намагання опиратися латинізації. Важливим є те, що це питання досі розглядається як національне. Як і на початку ХХ ст., коли Греко-католицька

церква була чи не єдиною справді національною інституцією (як за суттю, так і за масштабом). Тому можна стверджувати, що ідеологічну основу під сучасні дискусії про патріархат заклали восточники та політики націоналістичного спрямування.

1. Глава УГКЦ: “Надання нам патріархату має велику місію – пояснити православним сутність служіння Папи Римського” // Католицький оглядач. URL: http://m.catholicnews.org.ua/glava-ugkc-nadannya-nam-patriarhatu-maie-veliku-misiyu-poyasniti-pravoslavnim-sutnist-sluzhinnya?utm_source=dlvr.it&utm_medium=facebook.

2. Гузар Л. Пастирське послання Про утвердження патріаршого устрою Української Греко-Католицької Церкви // Патріархат. URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/pro-utverdzhennya-patriarshoho-ustroyu-ukrajinskoji-hreko-katolytskoji-tserkvy/>.

3. “Патріархат – це та форма існування, яка дозволяє Церкві розвиватися”. Кілька тез про патріархат УГКЦ // Інформаційний ресурс Української греко-католицької церкви. URL: http://news.ugcc.ua/articles/patr%D1%96arhat_tse_ta_forma_%D1%96snuvannya_yaka_dozvolyaie_tserkv%D1%96_rozvivatisya_k%D1%96lka_tez_pro_patr%D1%96arhat_ugkts_81047.html.

4. Глава УГКЦ: наш патріархат матиме екуменічний вимір // Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/catholics/ugcc/53569/.

5. Патріархат УГКЦ добрий і для православних // Credo. URL: <http://credo.pro/2012/03/60463>.

6. Патріарх Святослав (Шевчук): “Я далі будуватиму Патріархат” // Credo. URL: <http://credo.pro/2011/07/47932>.

7. Святослав Шевчук: УГКЦ прямує до екуменічного патріархату // Credo. URL: <http://credo.pro/2012/01/56840>.

8. Булля про ново основане єпископство для американських Русинів // Нива. 1907. С. 645–647.

9. Дмитриев М. Брестская Уния: 300 лет спустя (религиозный опыт галицийских переселенцев в Канаду, рубеж XIX и XX вв.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2006-2007. Вип. 15: Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. С. 554–585.

10. Рим а Русини // Діло. 1904. Ч. 155. С. 1; Єще до статті “Рим а Русини” // Діло. 1904. Ч. 160. С. 1.

1.2. Церква та суспільство в Австро-Угорській та Російській...

11. Орлевич І. “Отцы и дѣти”: ідеологічні розбіжності чи боротьба за домінування в Русській Народній Партії? (До питання розколу в русофільській течії на початку ХХ століття) // З історії західноукраїнських земель / [наук. ред. і упоряд. Ірина Орлевич]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2015. Вип. 10/11. С. 166–183.

12. Схизма американських русинів // Діло. 1902. Ч. 40. С. 1.

13. З церковного руху американських русинів // Діло. 1902. Ч. 83. С. 1.

14. Національна автономія церкви // Діло. 1902. Ч. 68. С. 1.

15. В обороні руської церкви // Діло. 1902. Ч. 134. С. 1.

16. Час подумати // Руслан. 1900. Ч. 115. С. 1.

17. З Бразилії // Руслан. 1900. Ч. 156. С. 2; Борба за церков (Допись з Бразилії) // Руслан. 1900. Ч. 157. С. 2.

18. Справа гр.-кат. єпископств в Америці // Руслан. 1900. Ч. 279. С. 1.

19. Руско-українське єпископство в Америці // Руслан. 1907. Ч. 59. С. 1.

20. Як стелять новому єпископові // Руслан. 1907. Ч. 97. С. 2.

21. Булля про ново основане єпископство для американських Русинів // Нива. 1907. С. 645–647.

22. Римська коректура плянів єпископа Ортинського // Діло. 1907. Ч. 223. С. 1.

23. Українській бискупъ въ Америкѣ // Галичанинъ. 1907. Ч. 204. С. 2.

24. Папская булла объ американскихъ уніатахъ // Галичанинъ. 1907. Ч. 224. С. 1.

25. Покушеніе на церковную унію // Галичанинъ. 1907. Ч. 226. С. 1.

26. Папський дарунок Українцям в Америці // Громадський Голос. 1907. Ч. 81. С. 1–2.

27. Гроза заглади нашого обряду в Галичині // Руслан. 1913. Ч. 220. С. 1; З обрядових непорозумінь в Галичині // Нива. 1913. С. 496–498.